

A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig.

(Második, befejező közlemény.)

IV.

Zimankós, csikorgó időben, az 1589-ik esztendő elején kellett a jezsuitáknak kivonulniok Erdélyországból.¹ Ki Magyarországra, ki Bécsbe, ki Lengyelországra igyekezett, a merre hazája volt, vagy ismerőseiket tudták. A *rendek* még a fejedelem gyóntatója, Leleszi János sorsán sem könyörültek, kít a száműzetés híre ágybanfekvő betegként ért.² Hiába könyörgött a szélütött ember, hagynák Fejérvártt meghalni, szerket küldtek lakására, melyen Kővárba szállították.³ Thományi Mátyás Szántó Istvánnal Magyarországnak tartott, de útközben meghűlvén, Kisvárdán meghalt Szántó karjaiban;⁴ a kolozsvári szeminárium és akadémia rektora, Rubenus Lénárd atya pedig az intézetnek magával vitt alapító-leveleivel a leleszi konventben talált menedéket.⁵

Öten (kétségtelenül a kolozsvári szeminárium végzett papjai közül) siketfalvi Ladó Bálinttal⁶ a szomszédos Moldvában húzódtak meg, tanítani és prédikálni a csángó-magyarok közt,⁷ hogy közel legyenek

¹ Ki kell emelnünk, hogy a Báthory-egyetem történetének itt tárgyalt második korszaka eddigi tudásunk szerint alig néhány sorban ismeretes, úgy hogy Jakab Elek (id. m. 334. l.) kénytelen bevallani, hogy „a tanügyről általában, tehát a tanrendszerről, tantárgyakról, tanerőről, stb. semmi emlék nem maradt fenn“; összehordott külföldi anyagunk adatainak becse tehát még szembeszökőbb!

² Alegambe Fülöp és Nádasí János „Mortes illustres et gesta eorum de Societate Jesu“ cz. műve (Róma, 1657.) 164. l.

³ Bzenski jezsuita „Syllogimea Transylvaniae ecclesiae per historiophilum anagnosten“ cz. kézirati műve nyomán Daróczi György: *Ortus et progressus collegii academici Societatis Jesu Claudiopolitani* (Kolozsvár, 1736.) 94. l.

⁴ Bzenski nyomán Daróczi id. m. 101/2. l.

⁵ Nevét Szegedi Pál csanádi vál. püspök, leleszi prépost ekként írja: „Pater Leonhardus Rubenus Essediensis, academiae et collegii S. J. Claudiopolitani rector“, midőn személyes kérésére 1589 januárius 26-ikán Báthory István 1581 május 12-iki alapító-levelét hitelesen átírja. Ld. *Rumy* Károly György: *Monumenta Hungarica III*. k. (Pest, 1817.) 273. l.

⁶ Bzenski nyomán Daróczi említi ugyanis róla (id. m. 108. l.), hogy 1590-ben Moldovából jött vissza az országba.

⁷ Bartolomeo Brutí, a moldvai vajda titkára Campani János Pál lengyelországi provinciálisnak Vaszlujból, 1589 februárius 26-ikán; a vatikáni titkos levéltárban.

hazájukhoz, ha majd újra virrad. Mert nem estek kétségbe s hogy napjuk földerül, azt Istenbe vetett erős hittel hitték és hirdették. Ámde számukra derengni nem kelet felől kezdett, a merre menekültek, hanem nyugatról, az Örökváros felől, a merre szemeiket függesztették s a honnan minden üdvöt vártak. A bécsi jezsuita-rendházba visszavonúlt beteges Leleszi is egyre-másra kapta Báthory Zsigmond hívogató leveleit, hogy csak jöjjenek be, mert világi, kanonoki ruhában jőve, nem lesz bántódásuk.

A fejedelemnek ez eljárása törvénytelen, sőt egyenesen esküjébe ütköző volt, de menthető s háborgó lelkiismeretéből kimagyarázható. Nem is nyúgodott addig, míg a pápa bocsánatát meg nem nyerte s udvarában megint gyóntatót nem tarthatott. Jogtalan volt az a cselekedete is, hogy a kiűzött jezsuiták birtokait nem csatolta a fiskushoz s hogy megengedte, hogy egy páter továbbra is Kolozs-Monostoron maradjon s ott taníthasson, prédikálhasson, a *kolozsvári tanács* tiltakozása és panasa ellenére.¹ Ámde városunk is tehetetlen maradt önkényuralmával szemben s neki is túrnie kellett az ország kis és nagy fiaival együtt, hogy még oly világos törvények daczára is az történik, a mit a 16 éves fejedelem akar. Így esett aztán, hogy Leleszi előterjesztésére Báthory Zsigmond kívánságát a jezsuita-rend generálisa, Claudio Aquaviva atya maga is teljesíthetőnek találta s rendeletére jött be 1591 tavaszán harmadmagával a bécsi jezsuita-kollégium egyik kiváló tanára, a spanyol Carrillo Alfonz teológiai doktor, kinek keze ezentúl egy évtizeden át az ország minden vallási mozgalmában benne van. A kolozsvári jezsuita-kollégium és szeminárium feltámasztása is nevéhez fűződik. Ez pedig nagy feladat volt és Carrillonak bizony négy esztendei munkájába került, míg a katolikusok megerősödésével annyira juttatta fejedelmét, hogy kívánságára a gyulafejérvári országgyűlés 1595 május elsején törölte a katolikusokra sérelmes meggyesi pontokat² s megengedte a jezsuiták visszatérését az ország három helyére: Kolozsvárra, Monostorra és Fejérvárra, kikötvén, hogy „az minemű tanítók, praedicatorok az római religión kivöl az egyéb recepta-religiókon“ országszerte vannak, „se személyekbe, se iskolájokba, se templomokba, se jövedelmekbe meg ne háboríttassanak“, de a jezsuita-atyák is „semmi összeveszésre és egyenetlenségre okot ne adjanak“ s ne adjanak az egyéb vallású papok sem.³

¹ A kolozsvári tanács 1589 januárius 21-iki és későbbi végzései, Jakab Elek: Kolozsvár története II. k. 332. l.

² A nevezetes esemény napját Carrillo egyidejűleg írt leveléből tudjuk meg; Veress Endre: Carrillo Alfonz jezsuita-anya levelezése és iratai (Budapest, 1906.) 150. l.

³ Erről az országgyűlés határozatainak 16. pontja gondoskodik; Erdélyi országgyűlési emlékek III. k. 472. l.

A *rendek* jóformán még el sem oszlottak, mire Carrillo megszerezte a fejedelem útasítását Kolozsvár tanácsához, hogy „az ott való collegiumot templomostúl, mind az monostorjával együtt minden ezekben lévő eszközökkel és benn való pertinentiájával együtt az ő kezében bocsássa és belé vigye, minden inventariumival, viselhesse úgy gondját ezután, az mint kívántatik“. Carrillo Thömösváry István kancelláriai notáriussal jelent meg e rendelettel a városban s vette birtokba a tanácstól (május 10-ikén)¹ a fölsorolt javakat a monostori apátsággal együtt, „az mi oda való, mindentől hívségesen előkérven“;² nagy bosszúságára Szentmargitai Jánosnak, az unitárius gimnázium rektorának³ és tanártársainak, kik a jezsuiták távollétében zavartalanul működhetnek.

Carrillo tehát megkezdhette a jelentkező tanulók fölvételét, kiknek ellátására a fejedelem ismét kiutaltatta a szeminárium régi ezer forintos segélyét. Csak a pápa előbbi évjáradékát nem tudta sehogy sem megkapni, bárhogy emlékezteté is a Szentszéket ígéreteire s bármily lelkesen frogatott is Rómába a viszonyok kedvező fordulatáról.⁴

Annál őszintébb támogatásban részesült rendtársai részéről, kik hívó szavára megint bejöttek, hogy félbenhagyott tanító-munkájukat folytassák. Így az év végén ismét tizenketten voltak az országban, mint mikor legelőször jöttek, nyolcz közülök felszentelt pap, kettő coadiutor, egy mester. Ez utóbbi bizonyára az ifjúi erőtlől duzzadó Wujek páter, kit őszkor újból a szeminárium élén látunk, hová Lengyelországból jött át,⁵ miként Maior Péter olaszföldről és Vernelio Claudius a nevers-i kollégium bölcsészettanára Franciaországból.⁶

Maga Carrillo is minden szabad idejét az új intézetnek szentelte és úgyszólván képviselte a Szentszékkal szemben, melynek érdeklődését állandóan igyekezett ébren tartani. Most is azért maradt itthon s nem kísérté el Báthory Zsigmondot havasalföldi hadjáratára, hogy a

¹ Daróczi írja (id. m. 113. lapján), hogy „ita VI. idus Maii redditum nobis fuit collegium Claudiopolitanum“, a mit Vass József és utána mindazok, a kik az iskoláról írtak, *hibásan* magyaráztak úgy, hogy akkor (május 10-ikén) nyílt meg újból az intézet, mert itt a *collegium* szó társházat s nem iskolát, kollégiumot jelent! Iskolájukat szemináriumnak vagy akadémiának nevezik.

² Báthory Zsigmond Gyulafehérvárról kelt, 1595 május 4-iki rendelete Carrillo levelezése 500. l.

³ Nevét Kolozsvár 1595-iki egyik jegyzőkönyve gyakran említi; aranyosrákosi Székely Sándor „Unitária vallás' történetei Erdélyben“ cz. m. (Kolozsvár, 1839.) 105. l. szerint 1596-ban halt meg.

⁴ Carrillo Gyulafehérvárról, 1595 június 4-ikén; Carrillo levelezése 156. l.

⁵ Wujek Kolozsvárról írt 1595 november 2-iki és 4-iki leveleit Oklevélmellékletünkben közöljük.

⁶ Említi őket Daróczi id. m. 114. lapján, de Maior keresztnevét valószínűleg tévedésből írja Jánosnak.

szeminárium ügyeivel foglalkozhassék.¹ Buzgóságának eredménye, hogy a *gimnázium* megint négy osztálylyal működhetett: három grammatikaival meg egy humanista-osztálylyal. A tanulók száma napról-napra növekedett, úgy hogy a jezsuita-misszió évi jelentésében Carrillo még két *mester* jövetelét sürgette; míg kegyes adományokból húsz tanuló folytathatta tanulmányait. Az iskoláztatás e haladásáról a fejedelem is örömmel győződött meg, midőn Havasalföldről visszatérve, november elején Kolozsvárra jött. A jezsuiták farkas-útczai templomában meggyónván, az egyik páter latin *gratulációval* üdvözölte vitézségeért s a törökökön aratott dicsőségeért.² Báthory Zsigmond így készséggel segíté elő „az erdélyi ifjúság javát és kényelmét“ s megnyugvással hitelesíté karácsony harmadnapján Carrillo kérelmére a szeminárium kiváltságleveleit, *örök időkre* biztosítván számára ezer forintnyi régi jövedelmét.³

Ezzel aztán a kolozsvári szeminárium át is alakult úgyszólván *állami* intézetté, mert a Szentszéktől *soha többé egy krajczárt sem kapott*, habár Carrillo fáradhatatlanul sürgette is éveken át az ígért pénzsegélyt úgy leveleiben,⁴ mint olaszországi küldetései alkalmával személyesen. Jó szerencse, hogy az iskola immár a maga lábán is megállhatott s a hívők áldozatkészségére is mind inkább számíthatott.

Így a következő évben, 1596-ban, már újra 16 jezsuita működik Kolozsvár városában s felerészök az iskolában. Buzgóságuk állandó maradt, sikerök és hatásuk meg akkora, hogy Urunk feltámadása napján templomukban 240 ember áldozott. Prédikációik is mindennaposak voltak, még pedig a városban magyarul és németül, Monostoron csupán magyarul, úgy hogy az év végére az egyik páter hat, a másik 12, egy harmadik 14, s egy negyedik harmincnál több embert (köztük két kálvinista papot) térített vissza a katolikus hitre. Munkájukat még a természeti csapások is előmozdították. Nyár elején t. i. városunkban olyan hideglelés, hagymáz terjedt el, hogy naponta 12—15, sőt 20 koporsót kísértek temetőbe, leginkább az újhítek házaiból, míg a katolikusokat alig s nagyon enyhén érte a baj, melyből hamar fel is gyógyultak. A lakosság ebben Isten akarata nyilvánulását látta s azzal természetesen nem törődött, hogy az újhítek aránytalanul felülmúlván a katolikusok számát, áldozataiknak is nagyobbaknak kelle lenniök. Most már

¹ Gyulafejevárról írja maga 1595 október 19-iki levelében: Heri reveniens Claudiopoli, compositis rebus illius collegii; Carrillo levelezése 167. l.

² Carrillo évi jelentésében, a *Litterae Annuae Societatis Jesu* duorum annorum 1594 et 1595 ad patres et fratres eiusdem Societatis (Nápoly, 1604.) 423—426. l.

³ Báthory Zsigmond oklevele Carrillo levelezése 501. l.

⁴ Carrillo leveleiben 1595 december 23-tól 1598 februárius 18-ikáig nyolczzsor olvashatjuk eredménytelen sürgetéseit, a 171, 189, 206, 208, 217, 236, 245 és 273. lapokon; a mikre a vatikánban soha nem is reflektáltak.

fiaikat is könnyebb szívvel küldték a polgárok a páterek gimnáziumába, melyben immár az ötödik, azaz *retorikai* osztályt is megnyitották. Tankönyveik közül is ismerünk egyet, *Canisius* Péter híres jezsuita *katekizmusát*, melyet a tanulók nagy lelki épüléssel használtak;¹ s miután egyik tanáruk, Vásárhelyi Gergely atya magyarra is lefordítá, a kollégium Keresztúri Kristóf kővári kapitány s egyúttal Kolozsvármegye főispánja áldozatkészségével ki is nyomatta.²

Az 1597-ik új évben ismét négygyel szaporodott a kolozsvári jezsuita kollégium pátereinek száma. Mikor aztán az év végén — régi szokásuk szerint — lementek a fejevári udvarba *boldog újévet* kívánni a fejedelemnek, ez azzal lepte meg őket, hogy templomuk díszítésére és jó karban tartására újabb évi ezer forintnyi jövedelmet biztosított nekik karácsony másodnapján kiállított adománylevelével.³ De a gimnázium történetéből is kiemelkedik két nevezetes esemény. Az egyik az, hogy nemes-családokból való 30 tanuló tért át benne a katolikus hitre; a másik, hogy egy beszterczei tanulót, kit apja a *konviktusba* küldött, hallván róla, hogy luteránus hitét elhagyta, Kolozsvárra sietve, mérgesen kivette az iskolából, s hazavivén, egy luteránus mester gondjaira bízta; ámde a fiú oly kitartó és állhatatos maradt — írja az iskola krónikása — hogy nem törődve anyja könyeivel és atyja haragjával, visszaszökött megint Kolozsvárra.⁴

A gimnáziumot is érdekelte ez évnek az a további eseménye, hogy mivel Erdélyben immár nagyon megsaporodtak a jezsuita-missziók, melyeknek ügyét a bécsi tartományfőnök többé nem győzte intézni, a rend vezetősége külön vice-provinciálist adott Erdélyországnak és székhelyéül Kolozsvárt jelölvé meg, e tisztet a gimnázium egyik tanárára, Maior Péter teologusra bízta. Egyházi tudományokban jártas tanúlt férfi, a ki az év tavaszán a kollégium többi teologus-páterével szorgalmasan átolvasván s megvizsgálván a tudós Szikszai János egykori szászvárosi kálvinista lelkész, most pedig gyalui katolikus pap könyvét *A katolikus hit régiségéről és örök életéről*, hivatalából kifolyólag készséggel jóvá is hagyta, mielőtt Heltai Gáspáréknál kinyomatta

¹ A *Litterae Annuae* Societatis Jesu anni 1596 (Nápoly, 1605.) 111—120. l. hivatalos adatai nyomán.

² A kolozsvári jezsuita-kollégium Keresztúrihoz intézett 1599 április 22-ikén kelt magyar ajánlólevelével jelent meg. Leírja Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtára I. k. 312. sz. a. Bővebben külön fogjuk méltatni.

³ A kolozsmonostori konvent 1602 januárius 15-iki hiteles átiratának 1603 december 31-ikén Prágában készült másolata a bécsi udvari és államlevéltár *Hungarica* osztályában.

⁴ A *Litterae Annuae* Societatis Jesu anni 1597 patribus fratribusque Societatis Jesu (Nápoly, 1607.) 128—137. l.

volna.¹ De egyébként is közbecsülésben és szeretetben élő rendtárs, úgy hogy a páterek közakarattal őt választák meg rektorul a beteges, öreg Wujek helyére, midőn az visszatért hazájába meghalni.² Az atyák nehéz szívvél váltak meg jó lengyel társuktól, a ki még a legelső rajjal jött be Kolozsvárra; de még nagyobb búsulásnak adták magukat, hallván, hogy kegyes pátrónusok, a fejedelem ő Nagysága (1598 tavaszán) kimegy az országból. Rossz végét tudták ennek, hisz az üstökös csillag is háborúra állott s bizony a váradi jezsuiták megcsúfolásának, Várad ostromának és az év egyéb hadi eseményeinek káros következményét a kolozsvári gimnázium is megérezte. Mert gyermekeiket aggódó szüleik kivették az iskolából, melyet a páterek óvatosságból egy időre be is zártak; s mire újból megnyitották, a tanulók száma 250-re apadt. Hanem azért három új tanszékkal bővíték az iskolát, s most már *bölcsészetet* és *papnevelői tárgyakat* is kezdtek ismét tanítani benne.³ Úgy látszik, épp e tanszékek fentartásáért szaporitá a fejedelem a kollégium jövedelmét újabb ezer forinttal;⁴ a mihez járult még a *bedecsi* és *inaktelki* részjóságok termése, miután ezt a két örökségi birtokát Sulyok Ferencz páter, a kolozsvári magyar jezsuita prédikátor karácsony előtt rendje kollégiumának adományozta, „hálája, hűsége és kegyessége“ jeléül, hogy hasznát és virágzását munkálja szive s ereje szerint.⁵

Az atyák meghatottan fogadták derék rendtársuk áldozatkészségét, mert hisz Sulyok is egyike azoknak, a kik az ő kezük alól léptek a katolikus anyaszentegyház s a rend kebelébe s a meggyesi végzés után Bécsben a fejedelem költségén⁶ folytatta tanulmányait. Szerette is hazatérte után is, úgy hogy ha táborba szállt, vagy lelki vigasztalásra volt szüksége, mindig magához kérte, hívatta őt Kolozsvárról.⁷

Báthory Zsigmond távoztával azonban itt hagyott felesége, Mária Krisztierna fejedelemasszony intézte az ország dolgait, kénytelenségből. A pátereket már nevelésénél fogva is szerette, hisz gyóntatója, Pollart

¹ Major Péter 1597 április 5-iki *approbatioját* munkánk oklevéltárában közöljük.

² Wujek páter Krakóba távozott s az ottani jezsuita rendházban halt meg 1597 július 27-ikén; Wielewicki id. krónikája I. k. 237. l.

³ Az iskola évi jelentése ezt szóról-szóra így fejezi ki: *Additae sunt tres lectiones, philosophiae una, duae aliae de sacerdotis institutione et controversis, quas etiam haeretici attente, et libenter audiunt.*

⁴ A *Litterae Annuae* Societatis Jesu anni 1598 ad patres et fratres eiusdem Societatis (Leyden, 1607.) 308. l.

⁵ Sulyok páter 1598 december 11-ikén tette le adományát a kolozsmonostori konvent előtt, melynek hivatalos jegyzőkönyvét oklevéltárunkban közöljük.

⁶ Bodonyi István 1592 április 15-ikén küld Sulyoknak Fejérvárról 300 aranyat, hogy Bécsből hazajöhessen; Carrillo levelezése és íratái 24. l.

⁷ A fejedelem Tordáról írt 1601 decz. 3-iki ily levelét ld. Oklevéltárunkban.

Marczell is jezsuita volt s így készséggel segíté a kolozsvári atyákat is, valahányszor hozzá fordúltak.¹ Nyár közepén személyesen is meglátogató a kolozsvári atyákat, sőt éppen templomukban ájtatoskodott, midőn híre jött ura váratlan hazaérkeztenek, mi egész valójában megrendíté,² miként aggodalomba ejté a haza sorsát féltő emberek lelkét is. Tordára rendelvén országgyűlést, Báthory Zsigmond pár nap múlva újra megesküdött az ország törvényeire, a miért a *rendek* abba is belényúgodtak, hogy a jezsuiták Kolozsvártt maradjanak.³ Ámde a könnyen ígérő fejedelem Fejérvártt is megtartá a pátereket, a végzések határozott tilalma ellenére és beteges túlkapásaival egyéb romlást is hozott az országra. Mert hogy állhatatlanságában tavaszkor ismét lemondott a trónról, még nem lett volna baj, hisz utódja, Báthory András bíboros, vármiai püspök, maga is jezsuitáknál tanult, most is egy erdélyi jezsuita, Kabós István, hozta haza lengyel földről,⁴ s a pátereket nemcsak hálából, de meggyőződésből is támogatta teljes életében. Fejedelmi esküjével ő is hozzájárult ahhoz az országgyűlési végzéshez, mely a jezsuitáknak 1595-iki jogait megerősíti;⁵ a részletek dolgában meg készséggel tárgyalt Maior Péter rektorral, a mint székét elfoglalta.⁶ Ám a sors hét hónap múlva leveté trónjáról és Mihály havasalföldi vajda elfoglalván Erdélyt, Rudolf császár és magyar király megbízásából, teremtett vele olyan szomorú idöket, a milyeneket ez az ország még nem ért. A kolozsvári gimnáziumban is alig maradt erre az időre kétszáz tanuló abból a 350-ből, a mekkorára számuk az év elején szökött, míg a páterek száma 28 volt.⁷ Maga a görögkeleti vallású Mihály vajda pártolta ugyan a jezsuitákat, hisz a Bánffy Ferencz által Mákóról kiüldözött kolozsvári pátert is ő ültette vissza egyházába;⁸ de mindenki érezte, hogy ez az uralom idegen és állandósúlása a sok magyar jezsuitának sem lehetett kívánatos.

¹ Így rendel pl. 1598 augusztus elsején mesterembereket a kolozsmonostori apátsági templom és épületek javítására; ld. Báthory Zsigmondné és a váradi kálvínisták cz. közleményem végén, a *Protestáns Szemle* 1898. évf. 611. l.

² Báthory Zsigmond hazaérkezését érdekesen írja le Marcell páter Kolozsvárról, 1598 augusztus 25-iki levelében, a mit oklevéltárunkban közlünk, habár írója csak átutazóban tartózkodott is a városban, a kolozsvári jezsuiták közt.

³ Az 1598 augusztus 29-ikén szétoszlott tordai országgyűlés végzéseinek 6. pontja; az Erdélyi országgyűlési emlékek IV. k. 195. l.

⁴ Részletesen elmondja Szamosközy id. m. II. k. 208. l. és IV. k. 84. l.

⁵ Az 1599 márczius 26-ikán végződött megyesi országgyűlés e végzését ld. az Erdélyi országgyűlési emlékek IV. k. 269. l.

⁶ Az Erdélyből távozó Carrillo írja a fejedelemnek Deésről, 1599 ápr. 16-ikán: Pater porro rector revertitur nunc acturus cum Vra Celsitudine de rebus nostrae Societatis, quam scio ita esse charam Vrae Celsitudini, ut non sit opus ulla mea commendatione; Carrillo levelezése 329. l.

⁷ A *Litterae Annuae Societatis Jesu anni 1599 ad patres et fratres eiusdem Societatis* (Leyden, 1607.) 361—363. l.

⁸ Mihály vajda Gyulafehérvártt kelt 1599 december 19-iki rendeletét ld. oklevéltárunkban.

Nagy föladat nehezedett azokra az erdélyi férfiakra, kiket ez iszonyú idők értek és egyesítettek a hazaszeretetben: lerázni az átkos német uralmat s megtörni annak eszközét, a havasalföldi vajdát. Majdnem egész esztendeig fáradoztak, míg célzt értek, egyelőre a német támogatásával, hogy mire megerősödnek, tőle is szabadúljanak. És mikor Basta György olasz hadvezér segítő hadával (1600 szeptember 14-ikén) Kolozsvárra ért, a páterek kérésére misét hallgatott templomukban s meglátogatta a beteg rektort a gimnáziumban, hol a tanulók üdvözlő versekkel fogadták, győzelmet jósolva fegyvereinek. És e szives fogadtatásra a pátereket nemcsak az udvariasság, de jól felfogott érdekük is kötelezte. Hisz a háborús év nyomorúságát maguk is érezték, iskolájuk is megsínylette. A rektor ugyan valami félesztendeig feküdt beteg, de azért helyt álltak társai s úgy a tanítás, mint a templomozás jól folyt, habár a páterek száma 24-re apadt is. Közülök nyolczan a gimnázium magasabb osztályaiban tanítottak,¹ melyek elég népések maradtak, mert a szülőket semmi csábitással, megfélemlítéssel nem sikerült rábírní arra, hogy gyermekeiket az ariánusok iskolájába küldjék. A tanulók közül ez évben is áttért néhány, hármat pedig a legjobbakból Rómába küldtek noviciatusra. Az iskolai élet körén belül a tanárokat a szorgalom, fegyelem és jó magaviselet sok szép példája gyönyörködtette. De különösen megható volt egy kálvinista embernek elemi iskolába járó hét és öt éves fiának esete; a mennyiben a nagyobbik hallván a mestertől, hogy az egyház tiltja a húsevést szombati napon, hazamenvén, még veréssel se lehetett többé rávenni, hogy szombaton ne bőjtöljön. Történt aztán, hogy a két gyerek anyja nagy betegségbe esett s a gimnázium egyik *paedagogusa* tanácsára fogadalmat tett, hogy pénteken és szombaton húst ne egyék, mire csakhamar felgyógyult.²

V.

Ily kedves képeket hiába keresünk azonban a kolozsvári gimnázium további életében, mely ezentúl csupa nélkülözés, hanyatlás.³ Mindenekelőtt függőpecsétés levelekkel biztosított évjáradékokat veszítették el, a mint Báthory Zsigmond fejedelem Basta elől kimenekült az országból.

¹ Ezt így mondja el az iskola hivatalos krónikása: *Magistri fuerunt octo, qui casus conscientiae, capita fidei hac tempestate in controversia posita, philosophiam, rhetoricam, humanitatem tradiderunt, et grammaticam auditoribus hoc statu rerum frequentibus etiam nobilibus.*

² A *Litterae Annuae* Societatis Jesu anni 1600 ad patres et fratres eiusdem Societatis (Antwerpen, 1618.) 495—497. l.

³ Különben forrásaink is gyérülnek, mert a *Litterae Annuae* kiadását a Rend megszüntette s már az 1601-ik évre sem jelent meg.

Az állam pénze most puszkaporra, meg golyóbisra kellett, hiába sürgették érette a páterek Sombori Lászlót, az erdélyi állami dézsmajövedelmek kezelőjét, kitől eddigelé azt rendesen kapták. Majd az újhítűek foglalták el hatalmasul a kolozsvári *szegény tanulók* felnevelésére rendelt birtokokat, a mit a jezsuiták most Basta útján reméltek visszakapni;¹ mivel Báthory Zsigmond 1602 nyarán végleg elhagyta az országot s a páterek örökre elvesztették eddigi jóltevőjüket, miként pár hónappal előbb a pozsonyi préposttá kinevezett Naprági Demeter püspököt, a ki juhaiként szerette, gondozta őket. Most már magukban bízva végezték kötelességeiket tizenegyen, a hányan maradtak,² Istenbe vetett hittel, a ki eddig is vezérelte szolgálait. Maior Péter rektor volt az őrálló, mindenre ügyelve, vigyázva. Sürgetésére 1603 tavaszán kapott végre Olaszországból néhány rendtársat,³ köztük a tanúlt Argenti János modenai jezsuitát,⁴ kit most a rend erdélyi vice-provincziálissá nevezett ki s mint ilyennek Erdély későbbi vallási mozgalmaiban is kiváló szerepe jutott. Ám ezeknek a pátereknek győtrelem volt az életük s kevésbe múlt, hogy valamennyien vértanú-halált nem szenvedtek azzal a társukkal, ki a kolozsvári újhítűek fanatizmusának esett áldozatul. A szomorú esemény akkor történt, mikor Székely Mózes fejedelem török-tatár hadaival június elsején Kolozsvár falai alá érkezett s feladását követelte. A város lakossága meg is hódolt volna, kivált mikor a hajdúk harmadnapra felgyújtották a hőstátot; csakhogy a Rudolf császárnak esküdt város Preuner-féle 350 főnyi német őrsége hű akart maradni Bastának, illetve Bocskaynak adott szavához és nem engedett. Nyolczadnapra azonban hirtelen meghalt Göllnitz Károly, a császáriak kapitánya, mire az árván maradt német katonák is engedtek a városi tanácsnak, mely tudván, hogy ellentállni úgy sem bírna, június 9-ikén megadta magát s az őrség bántatlanul, gygyveresen, trombitaszóval vonúlt ki a kapukon.⁵

¹ A nagyszombati jezsuiták kívánják ugyanis 1602-iki Bastához benyújtott emlékiratuk 6. pontjában a következőket: Seminario Claudiopolitano Societatis, ad nobilium adolescentum commodiorem sustentationem, reddantur quotannis sui aurei mille ducati, qui iam a biennio non sunt soluti; et fundatio catholica Claudiopoli, pro studiosis pauperibus, quam nunc tenent haeretici, tribuatur convictui catholico, unde catholici sacerdotes prodire poterunt. (A nagyszombati „Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde“ 1884-iki XIX. k. 601. l.)

² Maior Péter Naprágihoz intézett 1602 márczius 10-iki levelét ld. Oklevél-méleketünkben; ebben írja: dolebimus si non rediret ad nos et oves suas.

³ Egy 1603 márczius 10-iki grazi írott újságban olvassuk ugyanis: La settimana passata passorno di qua alcuni padri Jesuiti mandati d'Italia col suo provinciale per andarsene in Transilvania alla conservazione di quei collegii, et anime sin hora acquistate. (A római vatikáni Borghese-levéltár III. 51. a. kötete 76. lapján.)

⁴ Munkánk függelékében közölt 1603 augusztus 15-iki jelentésében írja egy helyütt: „per quanto io in pochi giorni ho potuto conoscere“ s e vonatkozásából sejtem, hogy ez év tavaszán jött be.

⁵ Az egykorú Szamosközy István „Történeti maradványai“ III. k. 94–96. l. és IV. k. 179–181. l.

A polgárok, nehogy valami támadás érje részükről, fegyveresen nézték végig a németek kivonulását, majd a főterre gyűltek „az tanácsház eleiben“, hol az unitáriusok két papja, Toroczkai Máté szuperintendens és Gőczi Nyiró Pál¹ prédikátor megfogadtatta velök, hogy addig fegyverüket le nem teszik, míg a jezsuitákat ki nem űzik a városból.

A szegény páterek maguk is féltek ettől, mert Toroczkai már napok óta izgatott ellenük, kivált vasárnapi templomi beszédjében, kijelentvén a népnek, hogy elérkezett a kedvező idő, hogy a bálványimádóktól megszabaduljanak. Maior rektor erre Gellyén Imre főbíróhoz küldött segítségért, de az megnyugtatta, hogy nincs mitől tartania, mert az a beszéd nem egyéb — úgymond — papi fecsegésnél, a mire ne is hederítsen, hisz ellene is izgattak már prédikációikban, hogy megakadályozzák a Székely Mózessel kötött egyességet. Pedig a rektor aggodalma nem volt hiábavaló, mert Toroczkai beszéde annyira felizgatta a polgárságot, hogy a végzetteljes hétfőn reggel még a százszok, ráczok és oláhok is mellé álltak, hogy leszámoljanak a pápistákkal.²

A mint ennek hirtelente ment a kollégiumba, a rektor megint felküldött a tanácsházra, de ott újból csak azt a megnyugtatót kapta, hogy bajuk nem lesz, mert a nép semmit sem tesz a *Tanács* tudta nélkül,³ sőt maguk a prédikátorok is résztvevén a tanácsülésben, sikerült őket lecsendesíteniök, hanem azért maradjanak — üzenték — otthon, nehogy jelenlétük az utczákon a népet felizgassa.

A megrémült jezsuiták így is tettek. Ám csakhamar tapasztalták, mennyire félrevezette őket a városi magisztrátus. Nyolcz óra felé ugyanis az unitárius tanulók papjaik és mestereik vezetésével meglepték a pátereket s három csoportra oszolva neki estek a templomnak, kollégiumnak és szemináriumnak, melyben az iskolák voltak, lövésekkel, fejszé-

¹ Jakab Elek id. m. II. k. 412. l. említi, hogy Göcsi Pál addigi iskolaigazgatót az egyházközség 1602 márczius 2-ikán választá papjául; de mivel Szamosközy id. m. III. k. 97. l. Nyirónak (Tonsorius) nevezi, helyesen nevezhetjük talán Gőczi Nyiró Pálnak, előnevét valószínűleg az ungmegyei Gőcztől származtatván.

² Toroczkai izgató beszéde bő kivonatban Szamosközy id. m. III. k. 101—104. lapján olvasható, de az unitárius Jakab Elek még csak meg sem említi *Kolozsvár története* megfelelő helyén, habár művének II. kötete éppen tizenegy évvel jelent meg Szamosközy munkája után. A szónokot csupán „egy a nép közül“-ként idézi, beszédjét Somogyi Ambrus meg Bethlen Farkas kivonatai alapján ismertetvén a kötet 383. l. Pokoly azonban megnevezi Toroczkait, sőt megjegyzi az unitáriusok garázdálkodásáról, hogy a Székely Mózes „sikere feletti lelkesedés sok helyen túlment a határokon;“ id. m. I. k. 308. l.

³ Az egykorú Somogyi Ambrus is említi „Historia rerum Ungaricarum et Transilvanicarum“ cz. m. II. k. (Nagyszeben, 1840.) 308—309. lapján, hogy a városi tanács ellenezte a polgárok mozgalmát, habár megakadályozni nem tudta, vagy nem akarta.

vel és más eszközökkel törve, zúzva mindent,¹ a mihez érhetek, „mint valami alvilági úriák“, írja az egyik jezsuita-szemtanú *hivatalos* jelentésében.

Az első zajra a rektor Argenti atyával (szobáik legközelebb esvén a kórushoz) kiszaladtak szétnézni s borzalommal látták, hogy a templom-ajtó szárnyai már a földön hevernek, a tömeg pedig az oltárokat és szentképeket apítja fejszékkal. A két páter rövid ima után két külön folyosón haladva sietett összeszedni a társakat, hogy együtt haljanak meg, ha halniok kell; miközben egy ember megtámadta a rektort, holott pár nap előtt a nagy tűz alkalmával ő menté meg éberségével a várost a teljes leégéstől. Szerencsére csak könnyű fejsebet kapott, a nagyobb fejszecsapás egy világi papnak jutván, a ki a jezsuiták egyik falujából a háború elől jött be a kollégiumba.

A támadó ezzel a szitokkal esett áldozatának: *Most segitsen Krisztusod, ha tud!* És megsegíté, mert Maior rektor kimenekedvén a feldühödtt ember kezéből az útczára, egy városi kapitány jó barátja megszabadítja hajduival; két magával tehetetlen beteg társát pedig szintén jóakaróik menték meg, amennyiben Dományi Tamás² atyát néhány napig egyik polgár házában őrizték, míg Monostorra nem vitték, miként Bartolich György atyát, kit össze-vissza vertek s fél kezét átszúrták. A sekrestyés, Neri Manó³ betegápoló atya azonban áldozatául esett a támadók dühének, mikor ráakadtak a betegszoba közelében, hol mellbe lötték és agyonütötték. Szemtanúk állítják, hogy arra a kérdésére, miért kell meghalnia, azt felelvén neki támadója: *Katolikus vallásod miatt*, azt mondá nyugodtan: *Ha hitemért van, örömmel halok meg. S nem csoda, hogy Isten megadta neki e kegyelmet — írja a krónikás —*

¹ Az unitárius papok izgatását részletesen ismerteti Szamosközy id. m. III. k. 104—105. lapján s úgy látszik, az ő adatait használta Bzenski kolozsvári jezsuita is, midőn id. kézirati műve 222—223. és 304—305. l. ekként írja le a szomorú eseményt: *Inde Moyses obsidione cinxit Claudiopolim, et post octiduum pollicitus securam Germanis praesidiariis comitivam, si pacifice Claudiopoli exire Zakmarinum voluerint, exitum ab iis impetravit, ac urbe potitus est. Vix egressa Caesarea militia, datur 9. Junii a Moyse potestas Arianae plebi collegium Societatis Jesu diripiendi, et patres eiiciendi, quod ut solemnius perficeretur, ducem scelesti facinoris publice se praesentavit Matthaeus Torozko, Arianorum superintendens, cum Paulo Tonsorio, eiusdem sectae ministello, quibus ducibus, audita prius in publico foro seditiosa adhortatione, animata plebs, cum ingenti vociferatione, armis, saxis, sudibus, securibus ac variis instrumentis instructa, ad collegium patrum Societatis, in extremo plateae a Lupo nomen habentis situm, processit, idque cum templo diripuit ac pressum dedit, non sine laesione caedeque religiosorum, qui omnes exulare sunt coacti.*

² Argenti kézirati jelentésének másolója Bornanit írt, de Daróczi följegyzéséből tudjuk (id. m. 124. l.) hogy Domannus = Dományi volt a neve.

³ Vass József és utána többi írónk *Fekete* Manónak írják, holott nem volt magyar, hanem olasz ember.

mert valóban vallásos és kegyes életű volt.¹ Másnap a gimnázium növendékei szép beszéddel temették el, kiemelvén, hogy mivel hitéért halt vértanúhalált, mennybe jutott, a miért ruhájából foszlányokat vágtak maguknak ereklye gyanánt.²

Maga e borzalmas események leírója baj nélkül eljutott a kollégiumba, hol társaival félrehúzódva lesték, várták a percet, melyben ők is vérüket onthatják Krisztusért. Rejtekhelyükről beláthattak a templomba is, hol fáradhatatlanul folyt a rombolás, annyira, hogy még a padokat is apró darabokra törték. A felizgatott emberek dühökben földre önték s lábbal tiporták a sakramentumot, lefejezték Szűz Mária egyik oltár fölötti szobrát és összelődözték a szentek képeit, gúnyosan kiabálva feléjük: *Védjétek magatokat, szentek!* Hasonló rombolás folyt a kollégium szobáiban, összetörve ágyakat, ládákat, kemenczéket, ajtókat és ablakokat, míg a díszes könyvtár köteteit tűzre hányták, kútba dobták, fejszével hasogatták vagy ellopták. Ekkor pusztult el Szamosközy István történetíró *Corvin-kódexe* is, melyet a tudós Marietti Antal páternek kölcsönzött ki.³ Épp így dühöngtek a szemináriumban, hol három tanárt az iskolában valósággal az isteni gondviselés mentett meg. Argentí atya is megmenekült tiz társával, menekülésüket annak tulajdonítván, hogy a zsákmányra kapzsi préda nép mindent el akarván pusztítani, a mi keze ügyébe esett, nem ért már el hozzájuk, habár elég nyílt helyen álltak. Nagysokára a helyszínére érkezett végre a városi tanács egyik tagja a nép megfélemezésére, a tanács parancsával, hogy emberéletben kárt ne tegyenek. Ez a városatyá aztán az unitárius papokkal kivezette a pátereket a kollégiumból, majd végig a nagyobb utczákon és tereken „mintegy diadalmenetben“ a híd-útczai kapuig,⁴ alig engedvén meg jóformán, hogy Maior rektor sebét *egy kis tojásfehérjével* betapasszák. Egyébként is kiméletlenül bántak a jezsuita-atyákkal. Az ostromkor kezdődött eső, kivonulásukkor úgy megeredt, hogy az utczákon folyamként hömpölygött a víz s még sem engedték, hogy valamit kapjanak magukra, úgy hogy legtöbben fedetlen fővel

¹ Basta olasz titkára, Cavalier Ciro Spontoni „Historia della Transilvania“ cz. m. (Velence, 1638) 228. lapján és utána a jezsuita-írók úgy adják elő a dolgot, hogy a sekrestyés az oltár előtt halt meg, az oltári szentséget védelmezvén; de mi a szemtanú Argentí atya előadását tartjuk hitelesebbnek s így azt követjük.

² A 28 éves piemonti származású Nerit tényleg a jezsuita-vértanúk közé avatták, úgy hogy megöletése évfordulóján mindenütt felolvassák halála körülményeit a jezsuita-rendházakban, még ma is. Halála leírását a jezsuiták minden menologiumában megtaláljuk, tán legbővebben Alegambe és Nádasí „Mortes illustres“ cz. 1657-iki id. m. 246/7. l. — Neri halálának Daróczi is külön fejezetet szánt kis műve 130—133. lapján, úgy látszik, épp Alegambe előadása nyomán.

³ Említi Szamosközy id. m. III. k. 105. l.

⁴ Szamosközy nevezi meg, id. m. IV. k. 181. l.

ballagtak a néptömeg közt, egyik beteg társuknak meg alig maradt annyi ideje, hogy valamit magára vegyen s mezítelen lábbal vonúlt a kapuig, hol rokonai úgy a hogy felöltöztették. Argenti atyával is rosszul bántak, mert mindegyre sárgolyóval dobálták; a mit ő némán tűrt Krisztusért, kinek nevét hangoztatta, valahányszor bántalmazták.¹ Még a tatárok is ruhát, köpenyeget adtak rájuk, úgy megsajnálták őket.² Am megtörtént az is, hogy az egyik unitárius lelkész útközben ragyogó ígéretekkel térítgetni, marasztalni akarta azt a páteret, a ki a jezsuiták templomában éppen prédikált vala, a mire azt felelé neki, hogy ha száz lelke lenne se hagyna egyet nála!

A kapunál is nagy zavar történt. A városi tanács ugyanis óvatosságból csak a kapu *fióka-ajtáját* nyitatta ki s ezen tódultak be a Székely Mózes seregéből jövő török lovasok és székely darabontok, úgy, hogy a szegény pátereket majdnem letaposták. És érdekes, hogy míg az unitáriusok lelkészei azzal nógatták őket, hogy a nép dühét nem bírják tovább fékezni, mert a polgárok folyton azt kiabálták: *Meg kell ölni a pápistákat*, addig a pogány törökök tiszteletteljesen félrehúzódtak lovaikkal, míg a szűk helyen kivonultak, egy másik török meg felajánlotta nekik szekerét, melyre öten felkapaszkodván, este felé Székely Mózes szentmiklósi táborába jutottak, a hová egy katolikus nemes-ember, Toldy István, kísérte őket,³ lovat adván a gyengébbek alá és szekeret a többieknek. Vele látták azok egyikének fiát is, ki tizenöt évvel előbb kiüzetésük főokozója volt.

Székely Mózes részvétellel fogadta a pátereket, esküdözvén nekik, hogy a mi történt, tudtán és akaratán kívül történt; ámbár a fáma nyiltan hirdette, hogy a népet az ő embere izgatta föl.⁴ Másnap este vacsorára hívta a fejedelem Maior rektort Argenti atyával, kik előtt újból sajnálkozását fejezte ki és támogatását ígérte a jövőre, mert most — úgymond — engednie kell. Annyit azonban megtett, hogy rendeletet írt Kolozsvár tanácsának, hogy a páterek holmiját biztos helyen őrizték s küldjék ki az atyák szekereit, lovaikat. A város erre mindössze egy kocsit meg hat lovat küldött ki, azt írván válaszul, hogy minden egyéb *a nép dühének esett áldozatul*, a tanács hozzájárulása nélkül.

¹ Ezt szerénységből nem említi magáról hivatalos jelentésében Argenti, de Spon-toni id. m. 228. l. olvassuk róla: il Padre Argenti, per molte sue virtù riguardevole loro Superiore, fosse malamente trattato, vilipeso con palloni di fango, prendendosene egli gran gusto, che mentre da quelli con molta furia era d'ogn'intorno incalzato, non altro usciva dalla sua bocca, che'l Nome ineffabile di Giesù.

² Nagy Szabó Ferencz egykorú följegyzése, az Erdélyi történelmi adatok I. k. (Kolozsvár, 1855.) 78. l.

³ Nevét a tábor nevével együtt Szamosközy följegyzéséből tudjuk; id. m. III. k. 107. és IV. k. 181. l.

⁴ Ezt maga Szamosközy is elbeszéli id. m. III. k. 109. l.

S a rablás és rombolás valóban éjjel-nappal folyt egy teljes hónapig, azontúl is, hogy a jezsuitákat a városból kiűzték, elhordva minden használható tárgyat, gabonát és bort, a mit találtak; pedig annak Székely Mózes harmadnapra maga is szemtanuja volt bevonulásakor¹ és megakadályozhatta volna a pusztítást.

A vallási fanatizmus e kitörésének az lett pótolhatlan következménye, hogy a kolozsváriak a szemináriumot és kollégiumot a szó szoros értelmében földig rombolták,² köveikből egész házakat építvén maguknak.³ A templomot is hasonló sors érte, mert még bolthajtását is lerántották,⁴ mely 14 embert nyomott agyon, máskor meg másokat egyéb falak.

Ilyen szomorú véget ért a XVI-ik század Báthory-egyeteme, az akadémiai jellegű kolozsvári gimnázium, negyedszázadon át Erdélyország legkitűnőbb s legfejlettebb iskolája.

A hajléktalanná vált bujdosó jezsuiták két hétig pihentek Székely Mózes táborában, míg elkísértette őket a katolikus Bogáthyak görgényi

¹ Argenti adata tehát itt is pontos, mert Székely Mózes tényleg 1603 június 12-ikén vonúlt be a városba, miután átadta a Tanácsnak Kolozsvár kiváltságait biztosító levelét; közölve Jakab Elek id. m. Oklevéltára II. k. 201. l.

² Három egykorú magyar följegyzés is bizonyítja ezt: Szamosközyé (id. m. III. k. 107—109. l.) Hidvégi Mikó Ferenczé (Históriája 158. l.) és Somogyi Ambrusé, id. krónikája II. k. 309. l. így írván róla: Proinde cum neque salubria monita, neque minae, neque orationes obtestationesque quicquam profecissent, furibundi in templum et Jesuitarum habitaculum irruerunt, quidquid vero simulacri ibi nacti sunt, confregerunt, resque omnes mobiles depraediti, aedificia etiam, quantum potuere demoliti sunt, funditisque pene diruerunt ne et in posterum, sic uti antea bina vice, allecti loci amoenitate ad nidum remearent.

³ Ezt Spontontól tudjuk, a ki egykorú id. m. 228. lapján ekként írja le a kolozsváriak vandalizmusát: Non così tosto hebbe Zecchel Moises con sommo contento di quelle genti preso il possesso di Claudiopoli, rinovato gl'ordini, e riformato li magistrati, che subito comandò, che 'l collegio de Gesuiti, per la cui opera, destrezza mirabile, e santa dottrina erasi in quelle parti accresciuta la Cattolica Fede, fosse rovinato, e distrutto da' fondamenti; principali motori furon di ciò li scelerati ministri Arriani, e Calvini. Assaissimi cittadini accorsero alla rovina; e per sacrilego fasto della loro barbarie, portavan via molte di quelle pietre e ne facevano monticelli avanti le loro case.

⁴ Megerősíti ezt az is, hogy a farkas-útczai református templom mai vesszős kőboltozatát I. Rákóczy György rakatta, mikor a jezsuiták kiűzése óta pusztán állott templomot restauráltatta, a miről az egykorú Szalárdi János *Siralmas magyar krónikája* 227. és 237. lapján ekként ír: Kolozsváratt a napkelet és dél felől való szegeletben régtől fogva pusztában állott öreg egyházat, Curlandiából is hoztván ahhoz értő kőműveseket, nagy szép vesszős faragott kövekre merőn megboltoztatta, és cserép héjazat alá vetetvén, az oldalában lévő tornyot is nagy szép hegyesen, szép aranyos gombjával különb-különb színű mázú cseréppel héjaztatván, megépíttette vala . . . s annak felszentelését ad diem 10. Junii (1647) rendelvén és arra sok főrendeket oda hivatván, szép üdvösséges isteni tiszteletekkel, hálaadásokkal, könyörgésekkel felszenteltette vala.

várába,¹ hogy aztán újra elszéledjenek: tanítani, oktatni. Négyen Székelyföldre, heten a fiatal olasz páterek, Argentivel Lengyelországba vonultak, Maior Péter rektor pedig 13 idősebb magyar társával (a kolozsvári szeminárium neveltjeivel) az országban maradt, ámbar maguk sem tudták, mi kevésbbé életveszélyes: maradni vagy távozni. Nem volt hát igaza annak az unitárius atyafinak, a ki a rombolás napjaiban azzal tüzelte a felbőszült népet, hogy *a ki azt akarja, hogy a fecskék vissza ne térjenek, pusztítsa el fészüküket,*² mert visszatértek, visszatérnek. S bizonyos, hogy a jezsuiták — hibáik és fogyatkozásaik daczára — kolozsvári intézetükben is eredményesen szolgálták a tanítás ügyét és nevüknek Erdélyország művelődéstörténetében fényes lapot biztosítottak.

Dr. Veress Endre.

¹ Ezt Argenti nem jegyezte fel, de Spontoni írja id. m. 228. lapján, hogy „Moises mandò parte di quei venerabili Padri . . . con disprezzo prigionieri in Giorgino“; hanem már az nem felel meg a valóságnak, hogy az unitárius fejedelem a jezsuita-atyák egy részét „fece morire“, mert a sekrestyésen kívül mást még a nép sem ölt meg közülök. Említi Görgény és a Bogáthyak nevét Szamosközy is, id. m. III. k. 107. lapján, megerősítvén Spontoni följegyzését; továbbá Nagy Szabó Ferencz, krónikája id. h. 79. l.

² Argenti János atya Krakóból írt 1603. augusztus 15-iki hivatalos jelentése alapján, melyet munkánk oklevéltárában közlünk, sok becses adata lévén még olyan, a mit ez értekezés keretében nem dolgozhattunk fel.